

પ્રકરણ ૪બારમાસીમાં પ્રકૃતિનિરૂપણ

બારમાસી એ એક સ્વતંત્ર કાવ્યપ્રકાર છે. એની સાથે ગંગોત્રી તો મળી આવે છે પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત કે અપભ્રંશમાં આ જાતનો કાવ્યપ્રકાર મળી આવ્યો નથી.

આ પ્રકારવિશેષ એના નામ પરથી જ સૂચવી દે છે કે એમાં બારમાસનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોય છે. આરૈક "બારમાસી"ની શરૂઆત કાર્તિક-માગશરથી થાય છે તો આરૈક વષપ્રત્યુથી .

બારમાસના સાહિત્ય પર શ્રીમતિ ડો. શાલોતે સારો પ્રકાશ પાડ્યો છે. એઓનું માનવું છે કે બારમાસીઓ મુખ્યત્વે ગ્રામ્ય લોક-સમુદાયમાં કંઠોપકંઠ સચવાઈ રહેલી હતી. ત્યારબાદ એ લેખિત સ્વરૂપ પામી. અને આવી લેખિત બારમાસીઓ ૧૦મી સદી પછી આપણને મળી આવે છે.

શ્રીમતિ શાલોતે વિષયવસ્તુની દૃષ્ટિએ બારમાસીઓના એ ભાગ પાડે છે:

(A) The mnemonic or didactic Bārahmasā

(ઉપદેશાત્મક બારહમાસા)

(B) The lyrical Bārahmasā or Virah - Bārahmasā.

(વિરહ-બારહમાસા)

આ બંને પ્રકારની બારમાસીઓમાં પ્રથમ પ્રકાર ધણો પ્રાચીન છે. ભારતની અન્ય ભાષાઓમાં પણ એ મળી આવે છે. પ્રથમ પ્રકારની સૌથી જૂની બારમાસી વૃંગાળીમાં મળી આવે છે, એ વિષે શ્રીમતિ

શાલોતે નિદેશ કર્યો છે:

"The most most ancient Bārahmasā known belongs to this type: it is found in the Daker Bacana in old Bengali.."

બીજા પ્રકારની બારમાસીમાં મુખ્ય ત્વે વિપ્રલભ શૃંગારની વાત હોય છે. વિરહિણી નાયિકા પોતાના પ્રિયજનના વિરહથી પિડાતી હોય છે. એની આ વિરહવેદનાને ઊર્મિસભર વાચના આપવાનો બારમાસીઓમાં પ્રયત્ન થયો હોય છે. શ્રીમતિ શાલોતે આ વિષે કહે છે:

"A Virah-Bārahmasā is always a lyrical composition on the pathetic mood: a virahini, i.e. a separated wife or lady-love, bewails the absence of her beloved during the twelve months of the year; the descriptive element is intimately blended with the lyrical element, which always predominates"***

વિરહ-બારમાસીમાં કથનનું તત્ત્વ સમાનપણે ઉપેક્ષાયેલું રહ્યું છે. નાયિકાને વિરહ તરફ દોરી જનાર સંજોગોની છણાવટ આવી બારમાસીઓમાં કરવામાં આવી હોતી નથી. આરેક કથાની અંતર્ગત આવતી હોય તો પણ બારમાસી કથાની એક ઘટના બની જતી નથી, એ સ્વતંત્ર સ્વરૂપે જ રહે છે. શ્રીમતિ શાલોતે આ વિષે નોંધ્યું છે:

"....the Bārahmasā itself is never treated as an episode in the story, but remains always a digression, either of a didactic or lyrical character."***

આ વિરહ-બારમાસીને શ્રીમતિ શાલોતે "ચૌમાસા"માંથી ઉતરી આવેલ માને છે. "ચૌમાસા" અને વિરહ-બારમાસીનાં વર્ણનોમાં

*Journal of the Oriental Institute, Baroda; Vol.XIII; June 1964; Page-342.

** એજન; Page-343.

*** એજન: , પૃ. ૩૪૪

એક જાતનું સામ્ય જણાય છે. વળી, "ચોમાસા" તો કેવળ ઉર્મિકાવ્યનો જ પ્રકાર રહ્યો છે. એમાં ઉપદેશનું તત્ત્વ નહીં જ. આથી જ કદાચ શાલોત આ માનવા તૈયાર થયા હશે-

"We have therefore, some reason to believe that the Cau-māsā is the primitive folk-type from which the viraha-Bārahā-māsā evolved." *

પરંતુ ડો. હરિવલ્લભ ભાયાણી શ્રીમતિ શાલોતના આ મંતવ્યને જરા વિચાર માગી લે તેવું ગણે છે. એઓ જણાવે છે:

"તેમને (શ્રીમતિ શાલોતને)મતે વિરહ-બારમાસી.....મૂળે ચાતુર્માસી રૂપે કંઠસ્થ લોકસાહિત્યમાં પ્રચલિત હોય - ચોમાસાના બાર માસને અનુલક્ષીને મૂળ રચનાઓ હોય, અને પછીથી તેમનો વિસ્તાર બારમાસી રૂપે થયો હોય. પણ ડો. વાદવિલના આ મતનું સમર્થન કરી શકે તેવો કશો પ્રતીતિકર પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ પુરાવો નથી. અને મને તો ષડ્ઋતુવર્ણનની પરંપરાથી બારમાસીને અલગ પાડવાના કોઈ પણ પ્રયત્નમાં અસાધારણ મુશ્કેલી - અપરિહાર્ય મુશ્કેલી રહેલી જણાય છે."¹¹
૦૦૦ આમ ડો. ભાયાણી બારમાસી કાવ્યસ્વરૂપને ષડ્ઋતુવર્ણનની પરંપરામાં મૂકે છે.

આ જાતની વિરહ-બારમાસી બંગાળીમાં ખૂબ મોડેથી અસ્તિત્વમાં આવી છે.

આપણે ત્યાં 'રાસયુગ' દરમિયાન મળી આવતી બારમાસીઓ જૂજ પ્રમાણમાં છે; જ્યારે ૧૪મી સદી પછી બારમાસીનો ફાલ વિપુલ પ્રમાણમાં ઊતર્યો છે. અહીં આ 'રાસયુગ' દરમિયાનની બારમાસીઓમાંથી પ્રકૃતિનિરૂપણનાં સમુચિત ઉદાહરણો ઉદ્ધૃત કર્યાં છે.

* ~~સેન~~ Journal of Oriental Institute, Baroda; Vol-XIII; June, 1964;

૦૦૦ "સ્ત્રીજીવન", ઓ ડો. ૧૯૬૫નો અંક; પૃ. ૧૦૫૬

વિનયચંદ્રસૂરિકૃત "નેમિનાથચતુષ્પદિકા"એ અલ્પિ પર્યંત ઉપલબ્ધ એવી સૌથી જૂની બારમાસી રચના છે. જો કે વિદ્વાન શ્રી અગરચંદ નાહટાએ "જિણધમ્મસૂરિકૃ બારહનાવઉ" નામક એક અન્ય બારમાસી તરફ ધ્યાન દોર્યું છે, કે જે કૃષ્ણિ બારમી સદીની છે. આથી હવે એ કૃતિને બારમાસીની પ્રાચીનતમ કૃતિ ગણવી રહી.

પ્રકૃતિ: વિરહોદ્દીપક વિભાવસામગ્રી તરીકે

પ્રથમ હું "જિણધમ્મ-સૂરિ બારહ નાવઉ"માંથી વિરહોદ્દીપક ઉદાહરણો આપું છું:

અષાઠમાં પ્રકૃતિ વિરહિણીને કેવી લાગે છે?

"મેહડલઈ નવિ ગયણિ ધુડુકકઈ

તઈ બણિ વિરહિણિ હિયઈ ધુડુકકઈ।

પસરિઉ ઈન્દધણુહુ કુડ ફાર

કિઉ વિજ્જુલિય તરલ-ઝબકારા।" ૫૪

(આકાશમાં મેઘવૃદ્ધ ગર્જે છે, અને તે ક્ષણે ક્ષણે વિરહિણીના હૃદયમાં ખટકે છે. સ્પષ્ટ અને વિશાળ ઈન્દ્રધનુ ખેંચાયું, વીજળીએ તરલ ઝબકારો કર્યો.)

નીચેની કડીમાં વિરહ ઉદ્દીપ્ત કરીને પરોક્ષ રીતે મિલનેષણા વ્યક્ત કરાઈ છે:

"ચંદા ચંદા ચંદડા, વય ચંદિણડઉ કરિ ચંગુ।

મડિ-ન મહિ તુહું હંસડા, વય ભસુરુ લ્લા કમલિહિં લગ્ગુ।" ૧૩

[હે ચંદ્ર, હે ચંદલા, (તું)સુદર ચંદની ફેલાવ; હે હંસ, તું પૃથ્વીને

મંડિત કર; હે ભ્રમર(તું) કમળમાં પ્રવેશ કર.]

તો કડી ૩ અને ૪માં વર્ષાનું ચીલાચાલુ ચિત્ર આપ્યું છે:

"કુવલય-દલ-સામલ ધણુ ગજ્જઈ

નં મદલ-મડલ-જુણિ છજ્જઈ

વિજ્જલડી અખકિહિં લવઈ ॥ " ૩

(કુવલયનાં દલ જેવો શ્યામ મેઘ ગાજે છે, જાણે કે મૃદંગોના સમૂહ ધ્વનિથી બધું ઢંકાઈ જાય છે. વીજળી અબકે છે.)

"મણ્ણરુ વિત્યારેવિ કલાવુ

અન્નુ કરેવિણુ કલિ-કેકા રવુ

ફિરિ-ફિરિ નાચાહિ મોરલા ॥ " ૪

(મનહર કલાપ વિસ્તારીને અને કલકેશ્વરવ કરીને મોરલા વારંવાર નાચે છે.)

હવે "નેમિનાથયતુષ્પદિકા"માંથી પ્રકૃતિનો વિરહોદ્દીપક વિભાવસામગ્રી તરીકે થયેલો ઉપયોગ નીચેના ઉદાહરણ દ્વારા સ્પષ્ટ કરું છું:

"શ્રાવણિ સરવણિ કુર્ય મેહુ ગજ્જઈ વિરહિણિ ઝિજ્જઈ દેહુ,

વિજ્જુ અખકકઈ રકુણસિ જેવ નેમિહિ વિણુ સહિ સહિયઈ
કેમ." ૨

[શ્રાવણે મેઘ શ્રવણમાં કટુ ગર્જન કરે છે. રે! વિરહે દેહ ક્ષીણ થાય છે. વીજળી રાક્ષસીની જેમ અબકે છે. હે સખી, નેમિ વિના (એ) કેમ સહી શકાય ?]

રાજિમતી પોતાના પતિ નેમિનાથના વિરહથી વ્યાકુળ છે. એની આ વિરહાગ્નિથી સંતપ્ત બનેલી ચિત્તાવસ્થાને શ્રાવણની પ્રકૃતિ કેવી વધારે ઉદ્દીપ્ત કરે છે એ કવિ ઉપરના અવતરણમાં દર્શાવી આપ્યું છે. શ્રાવણી મેઘ, વીજળીના ઝબકાર આ બધું વિરહિણી રાજિમતીને નેમિનાથ વગર અસહ્ય લાગે છે. આમ એ એનો વિરહ ઉદ્દીપ્ત કરે છે.

તો વળી ભાદરવાના ભરેલાં સરોવર વિરહિણી રાજિમતીનાં નેત્રસરોવરને છલકાવી દે છે:

"ભાદ્રવિ ભરિયા સર પિક્ષેવિ સકરુણ રોઅઈ રાજલદેવિ,

હા એકલડી મઈ નિરધાર કિમ ઉવેષિસિ કરુણા સાર." ૫

[ભાદરવે ભર્યાં સરોવર દેખી રાજલદેવી અતિ કરુણ રુએ છે. "હા! મને એકલડીને, નિરાધારને, (હે) કરુણાસાર, (તું) કેમ ઉવેષીશ ?"]

આસો માસની શીતળ ચંદની પણ રાજિમતીને દાહક લાગે છે:

"આસો માસહ અંસુપ્રવાહ રાજલ મિલ્હઈ વિણુ નમિનાહ,

દહઈ ચંદુ ચંદુભિમસીઉ વિણુ ભત્તારહ સઉ વિપરીઉ." ૮

[આસો માસે રાજલ નેમિનાથ વિના અંસુપ્રવાહ મેલે (વહાવે) છે: "હિમશીતળ ચંદ્ર અને ચંદન (ગિલટા) દાહક લાગે છે. ભત્તાર વિના બધું વિપરીત (ભાસે છે.)]

વૈશાખે એની દશા આવી થાય છે-

"વઈસાહહ વિહસિય વણરાઈ મયણમિતુ મલયાનિલુ વાઈ,

કુટ્ટિ રિ હિયડા માઝિ વસંતુ વિલવઈ રાજલ પિષ્કઉ કંતુ. ૨૪

સખી દુકુખ વીસારિવા ભણઈ સંભલિ ભમરઉ કિમ રુણગુણઈ,

દીસ પંથ ચિરુ જો વ્વણુ હોઈ ખાઉ પિયઉ વિલસઉ સહુ કોઈ." ૩૦

[વૈશાખે વનરાઈ વિકસી (છે.) મદનમિત્ર મલયાનિલ વાય છે. માંહી વસતા કવિને જોઈને રાજલ વિલાપ કરે છે. "રે હૈડા, કૂટી જ" દુઃખ ભુલાવવા (?) સખી કહે છે, "સંભળ, ભમરો કેમ (શું) ગણગણે છે ? "જોખન પવિય દિવસ સ્થિર હોય છે. (તો) સહુ કોઈ ખાઓ, પીઓ, વિલાસો."]

કવિ હીરાણદ વિરહિણીની વેદના વધારતી પ્રકૃતિના જે ચિત્રો આપે છે તેમાંથી જે દૃષ્ટાંતો અહીં ઉધ્ધૃત કરું છું. પોતાની કૃતિ "સ્થૂલિભદ્ર કોશા બારમાસ"માં ફાગણનું વર્ણન એ આ રીતે આપે છે:

"ફાગુણિ તરુઅર કુંપલ્યાએ, નીપજંઈ નીપજંઈ સદલ
ગોધૂમકહીમતએ,

ઉભરઉ (૨?) ટહિઉએ પરબત પરબત દીસંઈ અપૂમાક, ફાગુણિ
તરુઅર કુંપલ્યાએ;

ફાગુણિ તરુઅર કુંપલ્યાએ નઈ સવિ દુ અવ્યાગસિ(?) આમલી,

પરવહોલી ફાગ ખેલંઈ વાસંઈ કોઈલિ સામલી,

રાયણનીલાં ચંદણટીલાં વસંત માસ રુલીઆમણઉ,

ભણઈ કોસા ધૂલિભદ્રવિણ સહુ મઝ અસોહામણઉ." ૫

ઉપરના ઉદાહરણમાં પ્રથમ ત્રણ પંક્તિઓનો અર્થ સંદિગ્ધ છે. બ્યારે બાકીની ત્રણ પંક્તિઓમાં કવિ કહે છે, "હોળીની પર્વે ફાગ ખેલે છે, કાળો કોકિલ ટહુકે છે, વસંત માસ રઘિયામણો છે અને નીલી

૧ આ કૌસવાળો ભાગ હસ્તપ્રતમાં ભિન્નએ ખાધેલો છે.

રાયણ ચૈદનના ટીલા જેવી (શોભે છે.) કોશા કહે છે, " સ્થૂલિભદ્ર વિના મારે આ સહુ અશોભતું છે. "]

ન્યારે આસો માસનું વર્ણન કવિ આપ્રમાણે કરે છે.

"આસો આસો આસ સવે ફલઈએ ગયણિહિ ગયણિહિ નિરમલ મેહ કિ,

કમલિહિ પરિમલ મહિમઈએ, કમલણિ મધુકર નેહ કિ,
આસો આસ સવે ફલઈએ.

આસોજિ આસ સવે ફલઈ નઈ કલમસાલિ સોહામણી

બંગાલકાન્હડ રાગ રોપી ગઈ અતિ રુલિયામણિ.

ગોરૂઆ માતા ગેલિ ચાલઈ વેગિ તરૂઅરસવિ ફલઈ ૦૦

ઈવ આવિ ભાવિઈ કોશા વિલવઈ તોઈ(ન)થૂલભદ્ર(ન)વિચલઈ " ૧૨

આસોમાં સર્વે આશ્લ ફળે છે, ગગનમાં નિર્મળ (સ્વેત) મેઘ છે, કમળ પરિમલ મહેકાવે છે, કમળ(અને) મધુકર સ્નેહી છે. આસોમાં સર્વે આશ્લ ફળે છે અને કલમશાળી શોભે છે. બંગાલ કાન્હડ રાગ અતિ રુણિયામણી ગાય છે. આવા હાવભાવથી કોશા વિલાપ કરે છે તો પણ સ્થૂલિભદ્ર વિચલિત થતા નથી.

પ્રકૃતિ: અલંકાર તરીકે

ઉપમા

પ્રથમ ઉપમાનું એક ઉદાહરણ "જિણ્ધમ્મ-સૂરિ બારહ નાવઈ"માંથી રજૂ કરું છું:

"મહિ-ચલિ વિમલઈ સચલુ જલુ, વચ પહતઈ આસોચ માસુ||

ધમસૂરિ-કેરઈ ચિતુ જિમ્વ, વચ નિમ્મલુહિ ઉ આગાસુ || " ૧૨

૦૦ અર્થ અસ્પષ્ટ છે.

(પૃથ્વીતલ ઉપર ધર્મ જ જળ નિર્મળ બન્યું છે, આસો માસ આવી પહોંચ્યો; અને ધર્મસૂરિના ચિત્તની જેમ આકાશ નિર્મળ બન્યું.)

બીજું એક દૃષ્ટાંત:

"તહુ સોહાઈ કિસુય-કુસુમ, મોરા.,

રાત! છવછવડાઈ મોરા.,

વિરહિય-હિય-મહા-વણુ, મોરાઈ,

દહણ-હુયાસ-સમાઈ, મોરા. ॥ "

૩૯

(વિરહીની હૃદયરૂપી મહાવનના દાહક હુતાશન સમાન કિંશુકના લાલચોળ ફૂલ શોભે છે.)

"નેમિનાથચતુષ્પદિકા"મંથી ઉપમાનું એક ઉદાહરણ આ રહ્યું:

"....."

વિજ્યુ ળખકકઈ રક્ષસિ જેવ નેમિહિ વિણુ, સહિ! સહિયઈ કેમકેર

[વીજળી રાક્ષસીની જેમ કબકે છે. હે સખી, નેમિ વિના (એ) કેમ સહી શકાય ?]

૩૫૬

"જિણદમ્મ-સૂરિ વારહ નાવઉ"માં એક ૩૫૬ આ પ્રસાણે પ્રયોજાયું છે:

"ધમસૂરિ કેરઉ મુહકમલિ, સરસી, એ, કિઉ અવતારુ|| પુરિન. ૨૬

(ધર્મસૂરિના મુખકમલ પર સરસ્વતી ઊતરી આવી.)

૧ આ શબ્દનો અર્થ અસ્પષ્ટ છે.

તો વળી અન્યત્ર આ પ્રમાણે રૂપક પ્રયોજાયું છે:

" વિરહિય-હિય-મહા-વણુ, મોરા.,

દહણ-હુયાસ-સમંઈ, મોરા. ॥ " ૩૯

(વિરહીનાં હૃદયરૂપી મહાવનનાં દાહક હુતાશન સમા....)

તો વળી હીરાણંદની અપ્રસિદ્ધ કૃતિ " સ્થૂલિભદ્ર કોશા બારમાસ" માં ફાગણ માસના વર્ષાન દરમિયાન નીચે મુજબનું રૂપક મળી આવે છે:

" રાયણનીલાં ચંદણટીલાં વસંતમાસ રુદ્રીઆમણુ, " ૫

(વસંત માસ રજિયામણો છે; નીલી રાયણ ચંદણટીલાં રૂપ છે.)

ઉત્પેક્ષા

૫ "જિણુધમ્મ-સૂરિ બાહુ નાવઉ"માં કવિ ઉત્પેક્ષાર્થે પ્રકૃતિનો આશ્રય આપ્રમાણે લે છે:

"કુંદહ કલિય રુહંતિ, એ, માલિયડા તુહં વાડિયહિં

નં સિય દંતિ હસંસિ, એ, વિયસિય પોસ-સિરિહિં તણી" ૩૨

(હે માળી, તારી વાડીમાં કુંદ પર કળીઓ ઉગી છે, જાણે કે પોણ માસની વિકસિત શ્રી શ્વેત હૃત વડે હસે છે.)

તો વળી બીજા એક કડીમાં કવિ આ પ્રમાણે ઉત્પેક્ષા કરે છે:

"કુવલય-દલ-સામલ ધણુ ગજઈ

નં મદ્દલ-મડલ-ગુણિ છજઈ

વિજયલક્ષ્મી અખાલિહિ લવઈ . ॥ ” ૩

(કુવલયનાં દલ જેવો શ્યામ મેઘ ગાજે છે, જાણે કેમુદંગના સમૂહ ધ્વનિથી બધું છવાઈ જાય છે. વીજળી અબકે છે.)

સ્વભાવોક્તિ

"જિણ્ણમ્મ-સૂરિ ખારહ નાવઈ"માં એક સુદર સ્વભાવોક્તિ મળી આવે છે. કારતક માસનું વર્ણન કરતાં કવિ કહે છે:

"પાકઉ કલમ-કિયાર-કણુ, ઉહુ સૂચડઉ ચુણેઈ પેલ્લિન. ॥" ૧૭

(કલમ શાલીના ક્યારામાં પાકેલા કણ, જુએ, સૂડો ચણે છે.)

પ્રકૃતિમાં માનવી કરણ

કોઈ કોઈ સ્થાને કવિઓએ પ્રકૃતિમાં ચેતનનું આરોપણ કરી માનવી-કરણયુક્ત પ્રકૃતિચિત્રો પણ ખડાં કર્યાં છે. આવી એક-બે દૃષ્ટાંતો "નેમિનાથચતુષ્પદિકા"માંથી ટાંકું છું. કાગણમાં વિરહિણીની દશાનું વર્ણન કરતાં કવિ કહે છે:

"કાગુણ (?) વા-ગુણિ પન્ન પડંતિ રાજલ-દુક્ખિ કિ તરુ
રોચંતિ ?

"ગલ્લિ ગલિવિ હંઈ કાઈ ન મૂય ?" ભણઈ વિહંગલ ધારણિ-પ
પૂય. " ૨૩

[કાગણે પવનના ગુણે (?) પાંદડાં પડે છે- રાજલના દુઃખે બણે કે તરુ રુએ છે. ધારણીની વિહંગ પુત્રી (રાજલ) કહે છે; "ગલાવસ્થામાં ગળીને હું કેમ ન મૂઈ ?"]

કવિએ અહીં વિરહિણી રાજુલના દુઃખમાં તરુવરોને સમભાવી થઈ રડતાં ચિતર્યાં છે.

તો વળી બીજા એક જગ્યાએ આ જ કવિ લખે છે:

"વઈસાહહ વિહસિય વણ-રાઈ મયણ-મિતુ મલયાનિલુ વાઈ" રટ

(વૈશાખે વનરાજિ વિહસી, મદનમિત્ર મલયાનિલ વાય છે.)

અહીં કવિ મલયાનિલને કામદેવનો મિત્ર કહી તેમાં સૂચિત માનવી કરણ કરે છે.

પ્રકૃતિ: દૂત તરીકે

પ્રકૃતિની તત્ત્વોનો દૂત તરીકે અચેલો ઉપયોગ પણ બારમાસીમાં થયેલો જોવા મળે છે. ખાસ કરીને આ જાતનો ઉપયોગ "જિણધમ્મ-સૂરિ બારહ નાવઉ"માં નજરે પડે છે.

વિરહિણી નાચિકા જિંટને જીડવાનું કહે છે:

"જિડિ રે કરહા! આજુ તુહું, રે માલિયડા,

કરે વિણુ પખડિયાહુ |

પસરહ ધમસૂરિ નામહ જિવ, રે માલિયડા |

જસસૂરિ અણુ મુણિરાગા |

હે હે. જસસૂરિ ||"

૪૫

(હે જિંટ, તું આજે પાંચ બનાવીને જીડ, ધર્મસૂરિ અને યશસૂરિ નામના મુજિરાજની પાસે પહોંચી જા.)

વૈશાખ માસની નાચિકાની સ્થિતિ કવિ નાચિકાના શબ્દો દ્વારા આ પ્રમાણે વર્ણવે છે:

"હરસિય કોઈલ્લ હુહહુહઈ(?), જિત્યુ સુ-કોમલ કંઠો |

કરહા સુણણહું રેસિ તુહું, પ્રિય બોલાવિ ન વંઠો ||

સહિ ૧ આજુ. ૧૧ "

૪૮

(જ્યાં સુકોમાળ કંઠ વાળો કોંકિલ હરખથી ઠહુકે છે, હે જીંટ, તે સભિષ્ણવાને માટે તું દૂર ગયેલા પ્રિયને બોલાવી લાવ.)

તો વળી બીજા એક કડીમાં કાગડાને દૂત બનાવવામાં આવ્યો છે:

"ઊચિય ચડિ વાયસ - ખજૂરિ

લવિ મહુરઈ સારિ જોઈવિ દુરિ।

આવતઉ કહિ ધમ-સૂરિ નાહુ

પહુવિ જિમ્વ તસુ વંદણ જાહુાં "

૫૬

(હે કાગડા, જેથી ખજૂરી પર ચડીને તું મધુરે સાદે બોલ, અને દૂર જોઈને ધર્મસૂરિનાથ આવતા હોય તો કહે; જેથી તેમના વંદન કરવા હું જાઉં.)

એવી જ રીતે એક બીજા કડીમાં પણ કાગડાને દૂત બનાવવામાં આવ્યો છે:

"ઊડિવિ, એ, દાડમડીય, એ, ચડિ વાયસ વીજઉર ડિય।

કુરુલઈ, એ, મહરૈઈ સાદિ, એ, કહિ મહ ધમસૂરિ અગવિઉ૩૪

(કાગડો દાડમડીથી ઊડીને બીજોરી પર ચડીને મધુરે સાદે રવ કરે છે, ધર્મ-સૂરિના આગમન વિષે મને કહે છે.)

આ રીતે જોઈ શકાય છે કે રાસયુગ દરમિયાન મળી આવતી આ પ્રગટ-અપ્રગટ વ્રજ બારમાસીઓમાં તે તે કવિઓએ પ્રકૃતિનો અમુક ચોક્કસ રીતે ઉપયોગ કર્યો છે.